

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Osmanlı Devleti'nde Ruhsatsız Olarak İnşa Edilen Kilise, Manastır, Havra ve Mektepler*

Unlicensed Construction of Churches, Monasteries, Synagogues and Schools in the Ottoman State

Muhammed Ceyhan**

Abstract: The fact that several nations cannot live together and have continual strifes among themselves under a nation-state, though many nation-states were founded in the geography from which the Ottoman State withdrew, indicates that the mortar=tolerance that once kept them together no longer exists in those regions. The co-existence of many nations under the rule of one sovereign was enabled by the Ottoman administration which ruled that geography with tolerance for a long period. On the other hand, the Ottoman State could keep its power over these regions due to the influence of the “policy of tolerance”. We know that the concept of “tolerance”, an indispensable element for both the ruler and the ruled in Turkish-Islamic civilization, was spread over all the lands and thus their sovereignty lasted for centuries. The concept of tolerance is immediately related to the freedom of religious beliefs. There is a common view that the Ottoman State acknowledged the churches, monasteries and synagogues in the conquered regions but did not permit the construction of new ones or the repair of the existing ones. However, when the archive records are examined with their theoretical and practical dimensions, it can be seen that the non-Muslim subjects were granted permission to build and repair when it is seen necessary. In this respect, this study aims to find out what kind of freedoms were granted for the construction and repair of the churches, monasteries and synagogues; whether it was possible to build new churches and monasteries; whether the reparation of the damaged sanctuaries was allowed; why the permissions and rights were granted and how they were executed. However, the main target of this study is why and where unlicensed churches, monasteries, synagogues and schools were built though these were permitted if there was a need. In this regard, quantitative data is made use of. While trying to find answers to these questions, especially the legal basis and social motivations of the permissions will be analyzed. Mainly, this study aims to correct years-long misinformation about the construction and repair of the sanctuaries. While trying to answer our questions, the relevant sources in the Ottoman Archive will be evaluated with the “sample case examination” method.

Structured Abstract: When the question is the existence of different religions and beliefs under one state's rood what comes to mind is whether the state permitted the members of each religion to practice their religion. When the vastness of the geography over which it ruled is considered, the matter of whether the Ottoman State, consisting of various religions and ethnicities, provided with freedom of belief and which law was enforced have been discussed. The questions like how the approach of the Ottoman State, which enforced Islamic law,

* Bu makale; tarafımızdan Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Yılmaz Kurt danışmanlığında “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. Yüzyıl)” başlığıyla hazırlanan ve 2016 yılında tamamlanmış olan doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr., Munzur University, The Faculty of Letters, The Department of History

ORCID 0000-0003-3880-3506

muhammedceyhan@gmail.com

Cite as/ Atıf: Ceyhan, M. (2020). Osmanlı Devleti'nde ruhsatsız olarak inşa edilen kilise, manastır, havra ve mektepler. *Turkish Studies - Religion*, 15(2), 157-176. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43198>

Received/Geliş: 27 April/Nisan 2020

Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 June/Haziran 2020

CC BY-NC 4.0

to the non-Muslims was and whether any changes happened in this approach in time wait to be answered. In this regard, our study firstly deals with the law that the Ottoman State enforced on the non-Muslims. Subsequently, such questions as whether there were any impediments to the construction of sanctuaries and schools and if there were any unauthorized buildings. The breaking points about the construction of the sanctuaries and schools as well as their repair, be it authorized or unauthorized, have tried to be found out.

Our study especially focuses on the construction of unauthorized sanctuaries and schools in the 19th century. Though the subject is a broad one temporally and spatially, it is evaluated under the light of specific sources. In this sense, the subject has tried to be analyzed through statistical data based on 72 registry books that we found. It has been concluded that the construction and repair permission per se was not a provision and establishment of freedom but the matter has to be examined within the political conjuncture of the period. For this reason, though there were legal practices that underlie the construction and the permissions, the political pressures behind the scenes cannot be ignored. In particular, the fact that the regions where the unlicensed constructions were dense were also of interest for the powerful states proves this idea.

The series of registry books consisting of statistical data have been evaluated through "case study method". Statistical numbers have been found from the data in the 72 registry books. Though we have acquired bulk data from our sources, data analysis within the scope of the "case study method" has been made based on the first registry book because the books contain almost identical information.

The fact that the registry books were not dated year by year and the data was identical posed a problem. Nevertheless, since these books have been understood to be in a sequence, it has become possible to reach a general conclusion. The deductions from the registry books show that the unauthorized constructions of sanctuaries and schools were not completely due to tolerance and law but a reflection of the weakness of the state.

On the matters concerning the religious beliefs of the non-Muslims, Islamic law is observed to have been enforced. In particular, on the construction and the repair of the sanctuaries where religious duties were fulfilled collectively, Islamic law was observed and the construction and the repair of the new sanctuaries and schools were permitted by the sultan if needed. In this respect, we can claim that the Ottoman State permitted the construction of religious and educational buildings like church, monastery, synagogue and schools if necessary. This also refutes the common opinion that the Ottomans acknowledged the existence of the churches, monasteries and synagogues in the conquered regions but did not permit the construction of new ones or the repair of them.

The permissions should be divided into two periods as those before and after the Imperial Edict of Gulhane (Tanzimat) and the Imperial Edict of Reform. In the phase that began with the Tanzimat, the number of permissions granted to the construction of new religious buildings increased. That the European states used certain agreements as a pressure on the Ottoman State contributed to this situation. The phase that began with the Tanzimat in the 19th century should be regarded as a breaking point. While the repair and the new constructions were subject to more strict rules, there seems to be no restrictions and impediments after Tanzimat.

There is a need to acknowledge the existence of unauthorized and unlicensed religious buildings in addition to those constructed legally and with the permission of the state. Both in the classical period and after Tanzimat, the non-Muslims constructed and repaired sanctuaries and schools without state permission. While those constructed in this way were demolished during the classical period, they were granted license after construction after Tanzimat. This situation is in a parallelism with the power of the state, because while the unauthorized buildings were demolished in the classical period when there was no foreign intervention, these buildings were recorded and imposed to taxation in the period when the state lost power and foreign intervention increased. For this reason, it would not be wrong to call the phase that began with Tanzimat a breaking point in terms of unauthorized constructions and repairs.

In conclusion, it is obvious that Tanzimat period was a turning point for the sanctuaries and schools, be it authorized or unauthorized. We cannot explain this situation only by freedom of religion and conscience granted by the state. That the European states used the non-Muslims as a means of pressure on the Ottoman State and the related missionary activities should be considered in this context. It would not be wrong to claim that the construction and the repair of the sanctuaries and schools were out of the control of the state in a parallelism with the state's fading power.

Keywords: History of Religions, the Ottoman State, Church, Monastery, Synagogue, School.

Öz: Osmanlı Devleti'nin çekildiği coğrafyalarda birçok ulus devletin kurulmasına rağmen bugün bir ulus devletin çatısı altında bile birden fazla milletin bir arada yaşayamaması ve her daim aralarında bir mücadelenin var olması, şüphesiz ki onları birbirine bağlayan harcın=hoşgörünün bu topraklardan silinmiş olmasıyla ilgilidir. Söz konusu coğrafyada birden fazla milletin yüzyıllar boyunca tek bir hâkimiyet altında bir arada yaşamaların, bildiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi uzunca bir müddet “hoşgörü” zemininde idare etmesi ile mümkün olmuştur. Tersinden bakıldığında ise Osmanlı Devleti'nin asırlarca hüküm sürdüğü coğrafyalarda hâkimiyetini ayakta tutabilmesinde, işte güdülen “hoşgörü siyasetinin” etkili olduğu söylenebilir. Bu bakımdan hem yöneten hem de yönetilen açısından elzem olan “hoşgörü” mefhumunun, İslâm ve Türk medeniyetinin bir ürünü olarak fethedilen bütün topraklara yayıldığı ve bu sebepten de devlet hâkimiyetlerinin asırlarca sürdüğü malumumuzdur.

Hoşgörü denince şüphesiz ki akla ilk gelen, dinî inançlara tanınan özgürlüklerdir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin, fethettiği yerlerde eski kilise, manastır ve havraların mevcudiyetini kabul ettiği ancak yenilerinin inşa ve tamirine izin vermediği yönündeki yaygın görüş vardır. Ancak arşiv kaynaklarını teorik ve pratik boyutları ile incelediğimizde söz konusu gayrimüslimlere ait yapıların inşa ve tamirlerine ihtiyaç dâhilinde müsaade edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde kilise, manastır, havra ve mekteplerin inşası ve tamirine tanınan hak ve özgürlüklerin neler olduğu, yeniden kilise ve manastır inşasının mümkün olup olmadığı, herhangi bir sebeple tahrip olmuş olan ibadethanelerin tamirine izin verilip verilmediği, tanınan izin ve hakların ne sebeple verildiği ve ne şekilde icra edildiği gibi sorulara araştırmamız kapsamında cevap aranmıştır. Ancak bu çalışmamızda asıl hedeflenen; ihtiyaca binaen dini yapı inşasına izin verilmesine rağmen kaçak olarak inşa edilen kilise, manastır, havra ve mekteplerin neden inşa edildiği, en çok nerelerde inşa edildiği sorusuna cevap aramaktır. Bu çerçevede sayısal verilere de yer verilmiştir. Bu sorulara cevap aranırken verilen izinlerin özellikle hukukî dayanakları ve sosyal gerekçeleri analiz edilecektir. Esasen bu çalışma, yıllardır ibadethane inşası ve tamiri konusundaki yanlış bilinenleri de tashih etmeyi amaçlamaktadır. Sorularımıza cevap aranırken Osmanlı Arşivi'ndeki konu ile ilgili kaynaklar “örnek vaka inceleme” yöntemi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Osmanlı Devleti, İbadethane, Kilise, Manastır, Havra, Mektep, İnşa ve Tamir.

Giriş

Üç kıtada geniş coğrafyalara yayılan Osmanlı Devleti, çok farklı din ve etnik kökenden insanları bünyesinde barındırmıştır. Devletin “gayrimüslim” diye adlandırdığı bu farklı din ve kökenden insanlara din ve vicdan hürriyeti bağlamında tanıdığı hakları bilmek için -devletin bir İslam devleti olması hasebiyle- İslâm'daki “zimmî sistemi” ile bunun Osmanlı Devleti'nde uygulamada aldığı hal olan “millet sistemi”ni bilmek gerekmektedir. Bununla beraber vatandaş statüsünde olmayıp da devlet sınırları içerisinde ikamet eden gayrimüslimleri bilmek için de hem İslâm'ın hem de Osmanlı'nın “müstemen”lere olan bakış açısını ve onlar için tayin ve tahsis edilen hukuku da birlikte zikretmek lazımdır. Osmanlı Devleti'nin; kendi zamanına ve şartlarına uyma zorunluluğu ve de çıkarını koruma düşüncesi gereğince “zimmî sistemi”ni uygulayış tarzı itibarıyla kendinden önceki İslâm devletlerinden farklılık göstermektedir. Bu bağlamda zimmîler bir taraftan bireysel olarak İslâm fikhinin “zimmî sistemine” ve onun hükümlerine bağlıken diğer taraftan da toplumsal olarak Osmanlı Devleti'nin çeşitli din ve mezhepten olanlar için uygulamış olduğu “millet sistemine” tabi olmuşlardır. Özellikle devlet ile olan bağlarını ve temaslarını, dinî başkanları aracılığı bu sistem içinde sağlamışlardır (Bozkurt, 1996: 7).

I. İslâm'da “Zimmî Sistemi” ve Gayrimüslimlerin Hukukî Statüsü

İslâmiyet insanları; İslâm'a inanlar (Müslümanlar) ve inanmayanlar (gayrimüslimler) şeklinde iki ana gruba ayırmaktadır. Gayrimüslimleri de inançlarına veya İslam devletiyle olan siyasi ve hukukî ilişkileri yönünden tasnife tabi tutmaktadır. Bu bağlamda gayrimüslimler inanç olarak;

semavî din mensupları, diğer bir söylemle ehl-i kitap olanlar (Hıristiyanlar ve Yahudiler), bir semavî kitaba sahip olup olmadıkları şüpheli olanlar (Mecusiler ve Sâbiiler) ve başka inanç sahipleri (güneşe ve yıldızlara tapanlar, putperestler, Allah'ın varlığını kabul etmeyenler, yani putperestler) şeklinde üç ana gruba ayrılırlar. Siyasî ve hukukî veçhelerden ise; İslâm devletinin tebaası olanlar (zimmîler), izin alarak İslâm ülkesine giren ve burada belli bir süre ikâmetine izin verilenler (müste'menler), İslâm devletiyle savaş hâlinde bulunan gayrimüslim bir devletin vatandaşı olanlar (dârü'l-harp) ve belli bir süre barış antlaşması yapılan gayrimüslim devletin vatandaşı olanlar (ehl-i sulh, ehl-i ahd) şeklinde dört gruba ayrılmaktadırlar (Özel, 1996: 418). Esasen konumuz çerçevesinde her iki tasnif grubunu incelediğimizde; İslâm devleti sınırları içinde vatandaş statüsünde olanlar = zimmîler ve söz konusu statüye sahip olmayanlar = müste'menler olarak karşımıza iki grup gayrimüslim çıkmaktadır. Bunların içinde sayısal olarak çoğunluğu vatandaş statüsünde olan zimmîler oluşturmakta ise de müste'menlerin çeşitli antlaşmalar ile İslâm devletleri içerişinde her daim mevcudiyeti bilinmektedir. Bu bağlamda her ne kadar zimmîlerle müste'menlerin hukukî statüleri birebir aynı olmasa da birbirleri ile olan ilişkileri ve devletle olan anlaşmaları bir bütün olarak değerlendirilmelidir¹. Diğer taraftan "harbî" ve "muâhid"ler İslâm devleti topraklarının dışında yaşayanlarken, "zimmîler" devamlı surette, "müste'menler" ise geçici olarak İslâm devleti topraklarında yaşayan gayrimüslimlerdir. İslâm hukukunda gayrimüslimler söz konusu olduğunda bu gruplama içerisinde "harbî", "muâhid" ve "müste'men" statüsündeki gayrimüslimleri, devletler ve milletlerarası ilişkiler zemininde düşünmek gerekir. "Zimmî" olarak adlandırılan ve devletin birer ferdi olan gayrimüslimler ise, vatandaşlık temel hak ve statüsü bağlamında irdelenmelidir (Özel, 1996: 418-426).

Zimmet kökünden gelen "zimmî" kelimesi sözlük anlamı itibariyle; "bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himâye, sahip çıkma; antlaşma, ahit" anlamlarına gelmektedir (Fayda, 2013: 428). İstilahî olarak; "İslâm ülkelerinde yaşayan gayrimüslim tebaa için kullanılan bir tabir" olup ehl-i kitâb yani Hıristiyan ve Yahudileri ifade etmektedir (Şemseddin Sâmî, 2013: 649) Fikhî bir terim olarak ise; "İslâm devletiyle yaptığı zimmet antlaşmasına dayanarak İslâm ülkesinde vatandaş olarak yaşayan ve kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi" demektir. Bu çerçevede zimmîler, İslâm egemenliğini tanıyıp cizye ödemelerine karşılık devletten can ve mal güvenliği ile din ve vicdan hürriyetini koruma güvencesi almışlardır (Yaman, 2013: 434). Bu itibarla, İslâm devleti ile gayrimüslimler arasında yapılan bu antlaşmaya "zimmet antlaşması", buna taraf olan gayrimüslimlere de "zimmî" denir. Ancak bir ülke İslâm devleti hâkimiyetine geçtiği vakit burada yaşayan gayrimüslimler ya bu toprakları terk edip diledikleri bir yere giderler ya da o topraklara hâkim olan İslâm devleti ile "zimmet antlaşması" yaparak bu antlaşmadaki esaslar dâhilinde eski yurtlarında yaşamaya devam ederlerdi (Aydın, 2010: 145 vd.).

Zimmet antlaşmasının tarihî süreç içindeki teşekkülüne bakıldığında; 622 tarihinde Mekkeli Müslümanların Medine'ye hicreti ile orada Müslümanlar, Yahudiler ve Putperestler olmak üzere din bakımından üç farklı topluluk ortaya çıktı. İlk zamanlarda Müslümanlar ile Yahudiler arasında barış hâkim iken zamanla Yahudilerin, Müslümanlar aleyhine faaliyetleri sebebiyle aralarında savaş çıktı. Bu savaşta mağlup olan Yahudilerin bir kısmı giderken bir kısmı da Medine'de kalmaya devam ettiler. Gidenlerin mallarına Müslümanlar tarafından el konulurken geride kalanlar da ehl-i zimmet olarak yaşamaya devam ettiler. Geride kalan Yahudiler gerek Müslümanların gerekse Yahudilerin dünyevî başkanı sıfatına sahip olan Hz. Muhammed ile bir "zimmet antlaşması" imzaladılar. Artık bundan sonra İslâm'ın "zimmet anlayışı" ve hukuku şekillenmeye başlamıştır (Ercan, 2001: 2-3). Yahudilerle imzalanan 52 maddelik bu antlaşmayı daha sonra Hıristiyan kabilelerle yapılan başkaca antlaşmalar takip etmiştir. Söz konusu antlaşmalarda genel itibariyle gayrimüslimlere zimmî statüsü

¹ Zimmî ve müste'men şeklindeki ayırım ve adlandırmalar İslâm'ın ilk yıllarındaki vatandaşlık anlayışının ve devletler arası ilişkilerin bir ürünü olduğunu hemen belirtmemiz gerekir. Çünkü 19. yüzyılda başlayıp günümüze kadar gelen süreçte ırk esasına dayanan millî devlet (ulus-devlet) anlayışının hâkim olduğu yeni bir adlandırma yani vatandaş-yabancı adlandırması ortaya çıkmıştır (Özel, 1996: 418-419).

verilerek can ve malları (iç ve dış tehlikelere karşı) teminat altına alınmıştır. Buna karşılık onlar da devlete cizye adı verilen vergiyi ödemekle mükellef kılınmışlardır (Bozkurt, 1987: 118-119). Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifeler tarafından bu antlaşmalara uyulmuş ve ilk dört halife Hz. Muhammed'in yaptığı antlaşmaları yenilemişlerdir. Bu bağlamda diyebiliriz ki Hz. Muhammed'in yaptığı antlaşmalar sonradan yapılan antlaşmalara temel teşkil etmiş böylelikle İslâm zimmet hukukunun esası da İslâm'ın ilk yıllarına dayanmaktadır (Bozkurt, 1987: 119-120)².

Zimmet sözleşmesi, hâkim unsur olan İslâm devletiyle ehl-i kitap olarak isimlendirilen gayrimüslimler arasında yapılırdı. İslâm'ı yayma arzusunda olan Müslümanlar bir bölgeye savaş açtıklarında oradaki ehl-i kitap olanları yani gayrimüslimleri cizye ve haraç vermek koşuluyla zimmî olmaya davet ederlerdi. Şayet bu teklifi kabul etmeyip savaş yoluna başvururlar ve de savaşı kaybederler ise kendileri köle, malları da ganimet olabilirdi. Zimmet antlaşmasına taraf olabilecekler; ehl-i kitap olan Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîler ile sonradan zimmî hakkı verilen Mecusiler, Hindular, Budistlerdir. Ancak ehl-i kitap olmayan Pers Zerdüşleri ve Kuzey Afrika Berberileri ile İslâm'dan dönenlerle zimmet antlaşması olmazdı. Onlara zimmet çağrısında da bulunulmazdı. Ya İslâm'ı kabul edecekler ya da savaşı kaybederlerse kendileri köle, malları da ganimet olacaktır. Burdan da anlaşılacağı üzere zimmet antlaşmasının ön koşulu ehl-i kitap olmaktır. Anlaşma ile zimmî statüsüne giren ehl-i kitap kimseler İslâm devletine karşı yapmakla mükellef olduğu yükümlülükleri yerine getirdiği, kaçınması gerektiği hâllerden kaçındığı ve buna karşılık İslâm devlet adamları da sözleşmeden doğan koruma borçlarını yerine getirdikleri müddetçe zimmet antlaşması bozulmazdı. Aksi takdirde antlaşma feshedilmiş olurdu. (Bozkurt, 1987: 120-128).

Hukukî statüleri bağlamında zimmîlerin durumuna değinilecek olur ise yukarıda da belirttiğimiz üzere zimmet anlaşması ile zimmîlerin can ve mal dokunulmazlıkları ile din ve vicdan hürriyetleri İslâm devletinin teminatı altına alınmıştır. Bu bağlamda zimmîler de Müslümanlar gibi tam bir can ve mal güvenliğine sahiptir. Mesela, bir Müslüman bir zimmîyi öldürmüş ise aynen bir Müslümanı öldürmüş sayılırdı ve kendisine kısas cezası uygulanırdı. Diyet ve ta'zir suçları noktasında da durum aynıydı. Yine Müslüman için hukukî bir değeri olmadığı gibi "gayri mütekavvim mal" statüsünde addedilen şarap, domuz gibi mallar gayrimüslim için "mütekavvim mal" sayılmıştır (Aydın, 2010: 145-146). Diğer taraftan İslâm ülkesi vatandaşı olan zimmîyi artık düşmana karşı İslâm halifesi koruması altına almıştır. Buna mukabil zimmî de idareye olan bağlılığını göstermek ve cizye vergisi yükümlülüğünü (askerlik görevinden muafiyetine karşılık olmak üzere) yerine getirmek zorundadır (Bozkurt, 1996: 9-13; Aydın, 2010: 145-148).

Zimmîlere verilen bir diğer hak ise hukukî ve kazaî muhtariyettir. Bu çerçevede evlenme, boşanma, miras, vasiyet gibi aile hukuku ile ilgili meselelerde kendi hukuklarına tâbi olmuşlardır. Müslüman olmadıkları için bu konularda zimmîlere şer'î hukuk uygulanmamıştır. Bu hususta yine de zimmîler hür ve serbest bırakılmıştır. Kendi cemaat mahkemelerinin kararlarına razı olmadıkları takdirde ve kendileri istemeleri hâlinde söz konusu özel hukuk sahasına giren alanlarda da şer'î mahkemeleri tercih edebilmekteydiler. Ancak şer'î mahkemelere başvurmaları durumda ise onlara da İslâm hukuku uygulanmıştır (Aydın, 2010: 149-154). Ceza hukuku noktasında ise zimmîlere tamamen İslâm ceza hukuku uygulanmıştır. Bu çerçevede İslâm ülkesinde suç sayılan bir fiili işlediklerinde zimmîlere de kural olarak İslâm ceza hukukunun hükümleri uygulanmıştır. Buna rağmen yine de kendilerine tanınan inanç hürriyetinin gereği bazı hususlarda kimi istisnai durumlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda mesela içki içtiklerinde had cezası uygulanmamıştır, fakat kamu düzenini ihlâl etmeleri hâlinde ta'zir cezası verilmiştir (Özel, 1996: 423).

Kamu görevleri ve siyasî haklar ile ilgili olarak ise zimmîlerin kimi kısıtlamalara tâbi tutuldukları görülmektedir. Bu bağlamda devlet başkanını seçme ve bu göreve seçilme hakkına sahip olmadıkları gibi valilik, hâkimlik ve ordu kumandanlığı gibi görevler verilmezdi. Ancak İslâm

² Ancak ilerleyen zamanlarda İslâm hukuku her İslâm ülkesinde ve her dönemde aynen uygulanmamıştır. Zaman ve mekâna bağlı olarak değişik zaman ve coğrafyalarda farklı uygulamalar vücut bulmuştur (Ercan, 2001: 5).

hukukçularının kaher ekseriyetinin yaygın görüşü bu olmakla birlikte kimi İslâm hukukçuları ise önemli görevler olmamak kaydıyla ve ihtiyaç hâlinde zimmîlere görev verilebileceğini beyan etmiştir (Özel, 1996: 421). Kısıtlamalar cümlesinden olarak; Müslümanlara karşı şahitliklerinin kabul edilmemesi, Müslüman kadınla evlenememeleri, silah taşıyamamalarının ve ata binmeleri yasaktı. Her ne kadar “dinde zorlama yoktur” sözü fehvasınca zimmîlere İslâm toprakları üzerinde özgür bir şekilde yaşama hakkı verilmişse de zikrettiğimiz kısıtlamaların arkasında Müslümanların dinî ve sosyal yaşamını, kültürünü, geleneklerini koruma amacı vardır (Bozkurt, 1996: 8-9).

Din ve vicdan hürriyetleri olarak zimmîlerin mevcut inançlarını koruma, dinî ibadetlerini ve âyinlerini diledikleri gibi yerine getirme özgürlüğüne sahiptiler. Bu bağlamda mevcut mabetlerine dokunulmaması söz konusu idi. Ancak zimmîlerin istisnalar dışında yeni mabet yapmalarına pek sıcak bakılmamıştır. Yine din ve vicdan hürriyeti kapsamında dinlerini öğrenme ve çocuklarına öğretme hususunda serbesttiler. Bütün bunlara rağmen namaz vakitlerinde çan çalınmaması, yeni kilise, havra ve manastır inşaatına da pek sıcak bakılmaması zimmîlerin özgürlüklerinin önünde kimi sınırlamalar olarak zikredilebilir (Aydın, 2010: 146-148).

Zimmîlerin özgürlükleri noktasında bir diğer husus ikamet ve seyahat haklarının mevcudiyetidir. Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Harem bölgesi dışında kalan her yerde ticaret ve başka amaçlarla dolaşabilirlerdi. Yine Müslüman ibadethanelerine yakınında olmamak kaydıyla gerek şehirlerde ve gerekse diğer yerleşim birimlerinde kendilerine ait mahallelerde oturabilecekleri gibi Müslümanlarla iç içe de yaşayabilirlerdi (Karataş, 2009: 24).

İslâm Hukuku’nda müste’menlerin hukukî statülerine gelecek olur isek; sözlükte “emin olmak, güvenmek” anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen ve “kendisine eman verilen kimse” mânâsına gelen müste’men kelimesi, terim olarak ise “İslâm ülkesine (dârülislâm) eman alıp giren yabancı gayrimüslimi (harbî)” ifade etmektedir (Özel, 2006: 140). Yukarıda da belirttiğimiz üzere İslâm hukuku müste’menlerin de haklarını gözetmiştir. Bu çerçevede müste’menlerin İslâm hukukundaki statülerine genel olarak bakacak olur isek genellikle zimmîlerin hukukuna benzemektedir. Müste’menler ticaret ya da başka amaçlarla ve geçici süreliğine İslâm devleti topraklarında bulunabilirler ve ikamet ettikleri süre boyunca zimmîler gibi bütün şahsî ve amme haklarından yararlanabilmektedirler (Karataş, 2009: 26). Bu bağlamda mülkiyet hakkı da dâhil olmak üzere malî haklardan ve aile, şahıs, miras, borçlar ve ticaret hukukunun bütün hükümlerinden istifade edebilirlerdi. Diğer yandan onlarla olan emân akdinin gereği olarak İslâm ülkesinde inanç ve ibadet hürriyeti yanında can ve mal güvenliğine de sahiptiler. Yine ikamet ve seyahat hürriyeti açısından da Hicaz bölgesi istisna olarak herhangi bir sınırlamaya maruz kalmamışlardır. Müste’menlere tanınan haklara ve hürriyetlere bütüncül olarak baktığımızda zimmîler ve müste’menlerin haklarının benzerlik arz ettiği görülmektedir. Ancak yine de birinin vatandaş, diğerinin yabancı olması hasebiyle kimi farklılıklar da mevcuttur. Bu bağlamda müste’menlerin kendilerine tanınan azamî ikâmet süresini aşmaları, gayrimenkul edinmeleri, müste’men kadının Müslüman ya da zimmî ile evlenmesi gibi hallerde zimmî statüsüne geçmiş sayılırlardı (Özel, 2006: 141, 143). Esasen İslâm hukukuna göre müste’menlerin İslâm ülkesinde taşınmaz mülkiyeti edinmeleri yasaktı. Şayet edinmişlerse bu durumda zimmî statüsünü kabul etmiş sayılırlardı. Mülkiyet hakkı hususundaki farklılığın temel sebebi mülkiyet hakkının siyasî mahiyette bir hak olduğu var sayıldığı için İslâm hukuku, toprağın yabancıların eline geçmesini özellikle yasaklamıştır (Akyılmaz, 2014: 15-16).

Müste’menlerin ceza hukuku konusunda tabi oldukları hükümler bağlamında İslâm hukukçularının görüşleri farklılık arz etmektedir. Mesela; bir müste’menin şahıs haklarına yönelik işlediği suçlarında Ebu Hanife’ye göre İslâm hukuku hükümleri uygulanırdı. Bu çerçevede şayet bir Müslüman ya da zimmîyi kasten öldürmeleri halinde kendilerine kısas uygulanırdı. Yine Ebu Hanife’ye göre Allah haklarına yönelik suçlarda da İslâm hukuku esastır. Buna karşın başta Ebu Hanife’nin öğrencisi olan Ebu Yusuf olmak üzere Mâlikî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerine mensup fakihler ise müste’menlerin her türlü suçlarında İslâm hukukuna tâbi olduğu ve İslâm hukukunun

esaslarının uygulanması gerektiği yönünde fikir birliği içindedirler (Aydın, 2010: 154-156; Cin & Akyılmaz, 2013: 239).

II. Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi" ve Gayrimüslimlerin Hukukî Statüsü

Osmanlı Devleti, Müslüman olmayanlar konusunda İslâm Hukuku'nu uygulamıştır. Ancak diğer İslâm devletlerinden farklı olarak İslâm'ın zimmî olarak adlandırdığı ve çeşitli dinlerden olan insanları dinlerine veya mezheplerine göre "millet" kavramı altında formüle etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde toplum Müslüman, Ortodoks, Gregoryen, Katolik, Protestan, Rum, Ermeni, Süryani ve Yahudi gibi adlarla gruplandırılmıştır. Bu gruplardan herhangi birine dâhil olmanın kıstası ise insanların dinleri ve mezhepleri idi (Kenanoğlu, 2012: 10-16; Adıyeke, 1999: 255 vd). Yöneticiler tarafından bir bakıma idare kolaylığı sağlama amacıyla geliştirilerek orijinal bir kurum hâline dönüştürülen "Millet Sistemi"nin ortaya çıkışı Fatih Sultan Mehmet'e zamanına kadar inmektedir. Bu çerçevede İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Rum kilisesine din ve özel hukuk işlerinde özerklik verilmiştir. Diğer yandan Rum milletine seçtiği patriğe, cemaatini idare için gerekli yetkileri kullanma imtiyazı tanıyarak onu aynı zamanda tüm Ortodoksların başına getirmiştir. Bu imtiyazları daha sonrasına Ermeni ve Yahudi topluluklarına da tanıdı. Netice itibarıyla Müslümanlar dışında Osmanlı Devleti'nde; Rumlar (yani Bulgarlar, Romenler, Arnavutlar, Makedonlar ve Sırlar da dâhil olmak üzere bütün Ortodokslar), Ermeniler ve Yahudilerden oluşan üç millet bulunuyordu. Ayrıca ülkede Katolikler, Protestanlar ile Süryanî, Nasturî, Kıptî vs. gibi az sayılardan oluşan başka mezhepten Hıristiyanlar da vardı ki devlet bunları sayıca az ve siyasî bakımdan önemsiz gördüğü için millet sistemine dâhil etmemiştir (Bozkurt, 1996: 9-13).

Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslim tebaanın, İslam Hukuku'nun gayrimüslimlere tanıdığı hukukî statülerinin gereği olarak her türlü din ve vicdan özgürlüğü mevcuttu. Yine aynı kaynak vesilesi ile onların hukukî sahada da kimi özgürlükleri vardı. Bu bağlamda gayrimüslimler özel hukuk alanında mensup oldukları din ve mezheplerin sosyal yaşama ilişkin kurallarına tabi idiler. Ancak kamu hukuku alanında ise yine İslâm hukukunun gereği olarak Müslümanların bağlı olduğu hukuk kurallarına tâbi tutuluyorlardı. Gayrimüslimler aile hukuklarını ilgilendiren konularda ve kendi din adamlarının tayini, mabetlerin yönetimi gibi dinî hayatlarıyla ilgili düzenlemelerde, bu hususlar onların kendi iç işlerinden addedildiği için onlara müdahale edilmemiştir. Söz konusu hususlarda yetki ve düzenlemeler cemaat temsilcilerinin inisiyatifine bırakılmıştır. Ancak bu serbestiyerte rağmen gayrimüslimler; evlenme, boşanma, nafaka, miras, tereke ve hibe gibi aile hukuku başta olmak üzere her türlü özel hukuk sahasına giren hukukî ihtilaflarda meselelerini yoğun bir şekilde şer'î mahkemelerinde çözmeyi tercih etmişlerdir (Bozkurt, 1996: 9-13). Bu durumda kendilerine İslâm hukuku uygulamıştır. Tabii gayrimüslimlerin gerek mecbûrî olarak gerekse de kendi rızalarıyla şer'î mahkemelere başvurduklarında, kendilerine uygulanacak İslâm hukukunun Müslümanlardan kimi farklı uygulamalarının olduğu da malumumuzdur. Bu farklı uygulamalar, kısmen İslâm hukukunun bir gereği iken kısmen de dönemin ekonomik gereksiniminden kaynaklanmakta olup (Bozkurt, 1996: 1-2) bu durumun bütünüyle gayrimüslimlerin aleyhine olarak geliştiği şeklinde bir değerlendirme yapmak da yanlış olur. Mesela; Hıristiyanların içki içmesi ve domuz yemesinin dinlerince sakıncalı olmaması hasebiyle söz konusu ürünler ile ilgili olarak kendi aralarındaki alışverişlerde bu durum suç sayılmamış ve herhangi bir hukukî işleme konu olmamıştır. Ancak bu ürünlerin gerek tüketimi ve gerekse alışverişi Müslümanlara dinen yasak olduğu için şayet Hıristiyan birisi söz konusu ürünleri Müslüman birisine satarsa ya da ondan satın alırsa hukuken suçlu duruma düşer ve cezalandırılırdı (Ercan, 2001: 12). Diğer taraftan Hıristiyan birisinin hukukî olarak Müslüman birisine şahitlik yapamaması farklı

uygulamalar zümresinden olup gerek Hıristiyanların ve gerekse Avrupalı devletlerin en çok eleştirdiği husustur (Ercan, 2001: 250)³.

İslâm Hukuku'na göre zimmîlerin haklarından bahsederken siyâsî haklar ve kamu görevleri noktasında zimmîlerin kimi kısıtlamalara tâbi tutulduklarından bahsetmiştik. Siyâsî haklar bağlamında aynı durumun I. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı Devleti'nde de mevcut olduğunu görmekteyiz. Burada hemen belirtelim ki kamu görevi istisna tutulduğunda Müslüman tebaanın bile I. Meşrutiyet'e kadar siyâsî haklarının olmadığı malumumuzdur. Ancak Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerinin kamu görevlerinde yer almaları noktasında daha ilk zamanlardan itibaren - doğrudan askere alınmamakla birlikte- tımarlı sipahi, voynuk, martalos gibi görevlerde yer almak ve buna bağlı kimi muafiyetleri olmuştur. Ayrıca Ermeni ve Fenerli Rumların birçok resmî veya yarı resmî pozisyonlarda devlet hizmetinde yer aldıkları da bilinmektedir (Akyılmaz, 2003: 95).

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin hukukî haklarına dair yukarıda özet olarak izah ettiğimiz bu yapı, yüzyıllar içerisinde bazı ufak değişiklikler ve eklemelerle birlikte 19. Yüzyıla kadar süregelmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin her geçen gün güçten düşüp çöküşe ve çözülmeye maruz kaldığı 19. Yüzyılda gerek Osmanlı hukukunda ve gerekse millet siteminde değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı'nın ilânı ile başlayan söz konusu bu süreçte, çeşitli "millet" gruplarına dâhil olan vatandaşların hukukî statü farklılıklarının kaldırılması ve Müslümanlar ile eşitlikçi bir yapıda "Osmanlı Vatandaşı" statüsü altında birleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Tanzimat'tan sonra Müslim-gayrimüslim tüm vatandaşların eşitliğinin temini noktasında her iki gruba da uygulanacak kanunların kabulüne ve bu kanunları uygulayacak yeni mahkemelerin tesisine çalışılmıştır. Zira, İslam dininin esaslarına dayanan ve bu hukuku uygulayan Şer'iyeye Mahkemeleri'nin yeni kanunları uygulaması mümkün değildi. Bu sebeple oluşturulacak yeni kanunların Nizamiye Mahkemeleri adı verilen ve Batı usûlünde teşekkül eden mahkemelerde uygulanması hedeflenmiştir. Diğer yandan yeni kanunlar oluşturma noktasında da Avrupa'da cari olan hukuk örnek alınmaya başlanmıştır. Böylelikle eşit hukukî yapı oluşturularak herkesin söz sahibi olacağı ve gerek yasama ve gerekse yargıda bütün etnik unsurların temsiline çalışılmıştır. Ancak Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne bir baskısı neticesinde ortaya çıkan yeni hukukî ve adli yapıdan ne Müslümanlar ne de gayrimüslimler bütünüyle memnun kalmamıştır (Bozkurt, 1996: 2-5 ve Ekinci, 2004: 125-233). Zira eski hukukun ve mahkemelerin varlığını devam ettirmesinin yanı sıra 19. yüzyılda hukuk alanında yapılan yeni düzenlemelerin ortaya çıkması ile hukuk alanında bir tür düalizm ortaya çıkmıştır ki bu durum hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere bir çözüm üretmediği gibi bilâkis her geçen gün yeni tür sorunların kaynağı haline gelmiştir. Netice itibarıyla bütün bu değişikliklere ve yeniliklere rağmen gayrimüslimlerin şahsî, aile, miras ve hibe gibi hukukî konulardaki anlaşmazlıklarına dair davalarını klasik dönemde olduğu gibi Şer'iyeye Mahkemeleri'ne götürmeyi seçmişlerdir (Ceyhan, 2020: 85 vd). Yine Osmanlı Devleti'nde müste'menler ve hukukî statüleri söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti'nin İslâm Hukuku'nun müste'menlere tanıdığı olduğu hukukî statüleri uyguladıklarını söyleyebiliriz.

III. Osmanlı Devleti'nde Kilise, Manastır ve Havraların İnşa ve Tamiri Meselesi

Osmanlı Devleti'nin, fethettiği yerlerde din ve ibadet hürriyetleri kapsamında gayrimüslimlere ait eski kilise, manastır ve havralara dokunmamış ve söz konusu yapıların mevcudiyetini olduğu gibi kabul ettiği, ancak yenilerinin inşasına asla izin vermediği yönündeki yaygın görüşün (Babinger, 1987: 436) aksine arşiv kaynakları teorik ve pratik boyutlarıyla bir bütün olarak incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde, zimmîlerin tamire muhtaç olan dinî yapıları tamir

³ Ancak her ne kadar Avrupalı devletler gayrimüslimlere dair bazı uygulama farklılıklarını eleştirseler de genel manada mahkemelere gelen davalara verilen kararlar noktasında kesinlikle bir ayırım gözetilmemiştir. Mesela; 18. Yüzyıl boyunca Bursa'daki şer'î mahkeme siciller incelendiğinde gayrimüslimlerin Müslümanlar ile olan anlaşmazlığına dair görülen davaların birçoğunda karar Müslümanların aleyhine sonuçlanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı kadısının, davalarda millet farkını esas almadığı, hakkı ve adaleti temine çalıştığını söylenebilir (Karataş, 2009: 257-260).

ettirdikleri gibi ihtiyaç halinde de yenilerini yapmalarına müsaade edildiği görülecektir. Bu bağlamda bilhassa kaynaklardan elde edilen verilerin saptırılmadan ve doğru bir şekilde analiz edilmesi önem arz etmektedir. Zira bazen sadece bir dinî yapıyı konu alan ferman kaydı sanki bütün Osmanlı Devleti tarihi boyunca uygulanan bir gerçeklikmiş gibi telakki edilebilmektedir. Oysa herhangi bir dinî yapı için verilen fermanın, fetvanın ve alınan kararların gayrimüslimlere ait bütün kilise, manastır, havra ve mektepler için genel geçer bir hukukî kural olup olmadığı kadar ilgili kaynağın yazıldığı dönemdeki padişah veya dönemine has bir uygulama olup olamayacağı da birlikte ve bir bütünlük içinde irdelenmelidir. Nitekim kaynaklarda bu yanlışlara sebep olacak fazlaca örnek mevcuttur. Mesela Kûdüs'te bulunan ve bütün Hıristiyanlar için kutsal olan ve bu sebepten her karışında farklı Hıristiyan mezhebinden insanların adeta sahiplenme yarışında olduğu Kamame Kilisesi'nin idaresi, temizliği, ibadet önceliği vs. konularda her dönemde farklı gruplara farklı yetkiler ve öncelikler tanıyan fermanlar gönderilmiştir (Satış & Ceyhan, 2014: 21-51). Dolayısıyla söz konusu iddiaların belli temellerden yoksun olduğunu belirterek konuya başlamak doğru olacaktır.

Zimmîlere ait yeni bir dinî yapı inşası noktasında genel kabul, ihtiyacın olmaması hâlinde gayrimüslimlerin mümkün mertebe yeni bir kilise, manastır ve havra inşa etmemeleri yönündedir. Burada hemen belirtelim ki tamirlik olan dinî yapının yeniden tamirine, eski ölçülerini aşmamak şartıyla her daim müsaade edilmiştir. Bu bağlamda diyebiliriz ki “kadimden olanların” yani fetih öncesinde mevcut olanların olduğu gibi kabulü ve ihtiyaç olmadıkça da yenilerinin inşasına izin verilmemesi şeklinde genel bir uygulama ve teamülden bahsedebiliriz. Fetvalar bu minvalde incelendiğinde, gayrimüslim tebanın ihtiyaçları hâlinde ve Müslümanların da içinde yaşadığı mahallede olmaması, yakınında cami bulunmaması gibi koşulların sağlanması şartıyla, yeni dinî yapı inşalarına izin verilmiştir. Bu konuda verilen bazı fetvalar zikredecek olur isek:

“Ahalisi zimmîler olan bir cezîrede kefereden bir tayıfe izn-i sultânî ile sâkin oldukları cezîre-i mezbûrede kenîse ihdâs etmek murâd eyleseler şer'ân men' olunurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar” (Düzenli, 2015:72).

“Ahalisi Müslim ile kefere olup içinde câmi'-i şerîf olan bir karyede kefereden birkaç kimesneler ol karyede sonradan bir kenîse ihdâs ettiklerinde karye-i mezbûrede olan Müslümanlar kefereyi binâdan men' etmeyip sükût eyleseler sükût eyleyenlere ne lâzım olur? el-Cevâb: Âsim Olurlar. Abdurrahman” (Düzenli, 2015:72).

Fetvalarda belirtilen şartları taşımaması hâlinde ve devletten izin almaksızın inşa ve tamir edilmesi durumunda o dinî yapının yıkılması yoluna gidilmiştir. Mesela, İstanbul'da Seydiömer Mahallesi Mescidi yanında izinsiz olarak sonradan yapılmış olan kilise yıktırılmıştır (BOA, A. DVN.MHM. d. defter no: 6, Hüküm no: 282).

İhtiyacın olduğu ve şartları taşıdığı tespit edilen kilise, manastır ve havraların tamiri noktasında: a. İlgili dini yapı temsilcisi tarafından tamir talebinde bulunulması b. Kilisenin bulunduğu yerdeki devlet yetkilileri olan kadı ve diğer görevlilerce (mimar, bostancıbaşı vs.) durum tespiti için yerinde keşif yapılması c. Söz konusu kilisenin eni, boyu ve yüksekliğinin ölçülüp bu ölçülere sadık kalarak yükseltilmeksizin ve genişletilmeksizin tamiri hususunda şeyhülislâmdan fetva alınması d. Alınan fetva üzerine bir de padişah tarafından hüküm verilmesi e. Tamirden sonra gerekli prosedüre uyulup uyulmadığının tespiti için tekrar yerinde keşif yapılması yollarının izlenmesi gerekiyordu (Kenanoğlu, 2012: 293). Ancak hemen belirtelim ki bu prosedürün her yerde ve her dönemde mevcut olduğunu düşünmemek gerekmektedir. Zira tamire dair genel teamül her ne kadar bu şekilde ise de “izn-i sultânî”nin yani padişah izninin mahiyeti de önemlidir. Zikrettiğimiz prosedürün daha ziyade klasik dönemde ve klasik sistem dâhilinde olduğunu, bu bağlamda 19. yüzyılda Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan sürecin ise ayrı düşünülmesi gerektiğini belirtmek gerekir. Çünkü, Tanzimat'ın ilanı ile başlayan süreçte gerek eski dinî yapıların tamiri gerekse de yeni dinî yapıların inşası noktasında daha esnek bir durum ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıldaki tamir uygulamalarına bir örnek verecek olur isek; Drama Kazası'na bağlı Pürsıçan Nâhiyesi'nde Plevne Köyü'nde bulunan 561 kişilik Rum Cemaati'ne yeterli gelmeyen kilisenin eski ölçülerine

Adası'nda Frenk Mahallesi'de Yahudi çocukları için Kapudan-ı Esbak Merhum Gazi Piyale Paşa Vakfı'ndan 400 arşınlık arsa üzerine bir adet ilk derece mektebi yapılmasına izin verilmiştir (BOA, A.DVNS.KLS.d, no: 3, s. 106). Netice olarak diyebiliriz ki Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca gayrimüslimlerin kilise, manastır, havra, mektep gibi dinî ve eğitim amaçlı yapılarına ihtiyaca binaen ve padişahın izni ile müsaade edilmiştir. Ancak 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı ile başlayan süreci bir kırılma noktası olarak telakki etmek gerekmektedir. Zira 19. yüzyıl öncesinde tamir ve yeni inşa noktasında daha sıkı bir durum varken, Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte ise izinler konusunda hiçbir kısıtlama ve zorluk gözükmemektedir. Hatta örneklerden de anlaşılacağı üzere kimi mirî arazinin de bu gayrimüslim yapılarına tahsis edildiği vakidir.

IV. Ruhsatsız Olarak İnşa Edilen Kilise, Manastır, Havra ve Mektepler

Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca uygulamada her ne kadar kilise, manastır, havra ve mektep gibi her tür dinî ve eğitim amaçlı yeni bir bina yapılması izne tabi olsa da maalesef izinsiz ve ruhsatsız olarak yapılanlar da mevcuttur. Bu durum devletin gücü ve otoritesi ile de doğru orantılı bir şekilde gelişmiştir. Zira kaçak ve ruhsatsız olarak inşa edilen veya tamir edilen yapıların kaher ekseriyeti 19. Yüzyıl içerisinde bilhassa Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Islahat Fermanı ile daha da genişleyen bir müsamaha sürecinin ürünüdür. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Avrupalı devletlerin baskılarından da çekinildiği için bu kaçak ve ruhsatsız yapılara göz yumulmuş ve onların ruhsat altına alınması yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda yaptığımız araştırmalar çerçevesinde devletin 20. Yüzyılın başlarında söz konusu yapıları teftişi neticesinde ruhsatı olmayan yapıların sayısına dair yaptığı istatistik defterinin verileri aşağıda analiz edilmiştir. Söz konusu defterdeki tutanaklardan anlaşıldığı üzere bu ruhsatsız yapıların içerisinde kimisi çok eski tarihlerde yapılmış, kimisinin yapıldığı tarih bile belli değil ve kimisi de 19. yüzyıl içerisinde yapılmıştır. Özellikle mekteplerin neredeyse tamamı 19. yüzyıl ortalarından itibaren kaçak olarak yapılmış ya da tamir görmüştür⁴. Ayrıca devletin izin verdiği yapıların da bu sayılara ilave edilmesi neticesinde ortaya çok büyük bir yekün çıkacaktır ki bu durumun tek başına bir ihtiyaç ile izah edilmesi ve değerlendirilmesi mümkün değildir.

Tablo 1: Ruhsatsız Olduğu Tespit Edilen Dinî Yapıların Vilayetlere Göre Dağılımı

Bulunduğu Yer	Aded
Yanya Vilâyeti	3153
Cezâir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti	759
Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı	750
Trabzon Vilâyeti	687
Manastır Vilâyeti	677
Van Vilâyeti	460
Aydın Vilâyeti	419

⁴ Çalışmamıza temel teşkil eden ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Sadaret Defterleri* içerisinde gayrimüslim *Cemaatlere Ait Defterle* grubunda toplamda 72 defterde Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin kaçak veya ruhsatsız olarak yaptıkları kilise, manastır, havra ve mektep gibi dinî ve eğitim maksatlı yapıların istatistikî verilerini içermektedir. Ancak tespit ettiğimiz 72 adet defterin tamamında aynı istatistikî veriler ve bilgiler mevcuttur. Ayrıca defterlerin hiç birisinde kayıtların tutulduğu tarih belirtilmemiştir. Dolayısıyla defterlerin tarihine ilişkin bilgiyi ancak kaçak yapının inşasına dair verilen tarihlerden çıkarıyoruz. Bu bağlamda “şu tarihten on yıl evvel” gibi ifadeler defterlerimizin tarihlendirilmesi açısından önemlidir. Bu çerçevede ilk defterin tarihinin H. 1307/1889'dan itibaren tutulmuş olması muhtemeldir. “*Dâhil-i vilâyet ve livâda hükûmet-i seniyyeden ruhsat-ı resmîye istihsâl itmeksizin doğrudan doğruya yahud hânedan tahvilen ne kadar kilise/mekteb yapılmıştır ve mahal ve mevki'leri neresidir ve yapanlar kimlerdir tâbi'iyet ve milliyetleri nedir ve kaç seneden berî te'sîs kılınmıştır iş'ârî hakkında bâ-irâde-i seniyye ta'mîmen vilâyât ile mustakillen idâre olunan mutasarrıflıklara yazılan telgraflâme-i sâmiye cevâben vârid olan telgraflar ile muharrerâtın hülâsa cedvelidir*” (BOA, A..d. Defter no: 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 60, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269).

Beyrut Vilâyeti	300
Erzurum Vilâyeti	269
Selânik Vilâyeti	193
Suriye Vilâyeti	186
Diyarbakir Vilâyeti	184
İşkodra Vilâyeti	124
Sivas Vilâyeti	123
Edirne Vilâyeti	104
Hüdavendigâr Vilâyeti	98
Mamuratülaziz Vilâyeti	85
Şehreamaneti	78
Konya Vilâyeti	77
Kosova Vilâyeti	74
Adana Vilâyeti	50
Haleb Vilâyeti	40
Bağdad Vilâyeti	34
Kastamonu Vilâyeti	33
Ankara Vilâyeti	30
Çatalca Mutasarrıflığı	21
Biga Mutasarrıflığı	15
Kudüs-ı Şerîf Mutasarrıflığı	8
Musul Vilâyeti	5
Girid Vilâyeti	5
Trablusgarb Vilâyeti	3
Basra Vilâyeti	2
Bingazi Vilâyeti	2
Zor Mutasarrıflığı	2
Genel Toplam	9050

Tablo 2: Ruhsatsız Olduğu Tespit Edilen Mekteplerin Vilayetlere Göre Dağılımı

Bulunduğu Yer	Aded
Selânik Vilâyeti	582
Yanya Vilâyeti	494
Manastır Vilâyeti	483
Trabzon Vilâyeti	424
Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı	300
Girit Vilâyeti	288
Aydın Vilâyeti	259
Edirne Vilâyeti	219
Erzurum Vilâyeti	187
Sivas Vilâyeti	154
Suriye Vilâyeti	148
Kosova Vilâyeti	143
Beyrut Vilâyeti	138
Şehreamaneti	134
Mamuratülaziz Vilâyeti	132
Hüdavendigâr Vilâyeti	102
Cezâir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti	91
Diyarbakir Vilâyeti	61

Adana Vilâyeti	55
Van Vilâyeti	53
Konya Vilâyeti	49
Haleb Vilâyeti	47
Çatalca Mutasarrıflığı	33
Ankara Vilâyeti	26
Kastamonu Vilâyeti	23
Biga Mutasarrıflığı	17
Bağdad Vilâyeti	16
Kudüs-ı Şerif Mutasarrıflığı	16
İşkodra Vilâyeti	10
Musul Vilâyeti	7
Trablusgarb Vilâyeti	5
Bingazi Vilâyeti	2
Zor Mutasarrıflığı	2
Bitlis Vilâyeti	0
Basra Vilâyeti	0
İzmit Mutasarrıflığı	0
Genel Toplam	4700

Yukarıda istatistikî olarak vilayetlere göre sayılarını verdiğimiz ve ruhsatsız olarak inşa edilen veya tamir edilen hatta haneden dönüştürülen dinî ve eğitim yapılarının akıbeti hususunda devletin takip ettiği politika -yukarıda da belirttiğimiz gibi- daha ziyade zaman içerisinde ruhsat altına almak şeklinde olmuştur. Mesela Dedeoğaç Kazası'nda bulunan Aziz Nikola Kilisesi bahçesinde kaçak olarak yapılan mektep ve metropolit evlerine 11 Cemâziye'l-âhir 1324 / 2 Ağustos 1906 tarihinde ruhsat verilmiştir (BOA, A.DVNS.KLS.d, no: 3. s. 260). Yukarıda tamir planını verdiğimiz Drama Kazası'na bağlı Pürsıçan Nâhiyesi'nde Plevne Köyü'nde bulunan Rum kilisesinin de ilk başta kaçak olarak yapıldığı ve sonradan ruhsata bağlandığı belirtilmektedir (BOA, İ.AZN., Dosya no: 61, Gömlek no: 10). Yine Haleb Vilâyeti'ne bağlı Ayıntab Kazası'nda Amerikalıların Protestan Cemaati'ne ait olarak mîrî arazi üzerine yaptığı “*Merkezi Türkiye Koleji*” ve ona bağlı sair müesseselerinin ruhsat altına alınıp vergiye bağlanması ve yeni bazı kısımların ilaveten açılması kararlaştırılmıştır (BOA, İ.MMS. Dosya no:117, Gömlek no: 5)⁵.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin dinî inançları söz konusu olduğunda İslâm hukukunun uygulandığı görülmektedir. Bilhassa dinî vecibelerin toplu olarak yerine getirildiği ibadethanelerin inşa ve tamirinde İslâm hukukunun kuralları uygulanmış ve ihtiyaca binaen yeni mabetlerin ve mekteplerin inşasına ve tamirine padişahın izni ile müsaade edilmiştir. Bu bağlamda diyebiliriz ki Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca kilise, manastır, havra, mektep gibi dinî ve eğitim amaçlı yapılara, ihtiyaç durumunda müsaade edilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin, fethettiği yerlerde eski kilise, manastır ve havraların mevcudiyetini kabul ettiği, ancak yenilerinin inşa ve tamirine izin vermediği yönündeki yaygın görüşün doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Tam da bu noktada söz konusu izinleri, Tanzimat ve Islahat Fermanlarından önce ve sonra diye ikiye ayırmak gerekmektedir. Zira Tanzimat dönemi ile başlayan süreçte devletin yeni dinî yapılara verdiği izinlerin giderek sayısının arttığı görülmektedir. Bunda Avrupa devletlerinin çeşitli antlaşmalar ile Osmanlı Devleti üzerinde baskı unsuru olması önemlidir. 19. yüzyılda Tanzimat ile başlayan süreci bir kırılma noktası şeklinde telakkî etmek gerekmektedir. Çünkü 19. yüzyıl öncesinde tamir ve yeni inşa hususunda daha sıkı bir durum varken, Tanzimat ile başlayan süreçte ise izinler konusunda hiçbir kısıtlama ve zorluk gözükmemektedir.

⁵ Kaçak yapılan Amerikan kolejinin ruhsat altına alınma işlemi ve ayrıntısı için bkz. **EK**.

Yasal yollarla ve devlet izniyle olan dinî yapıların yanı sıra çalışmamızın da konusu olan kaçak ve ruhsatsız inşa edilen dinî yapıların varlığını da zikretmek gerekir. Gerek Klasik dönemde gerekse de Tanzimat dönemi ile başlayan süreçte gayrimüslimlerin, devletin kurumlarından izin almaksızın kaçak olarak ibadethane ve mektep inşa ve tamirleri söz konusu olmuştur. Klasik dönemde izinsiz olarak tamir ve inşa edilen dinî yapıların ve mekteplerin doğrudan yıkılması yoluna gidilirken, Tanzimat dönemi itibariyle çoğunun ruhsat altına alındığı görülmüştür. Bu durum devletin gücü ile de paralellik arz etmektedir. Zira dış müdahalelerin hiç olmadığı Klasik dönemde kaçak ve ruhsatsız yapılar yıkılırken, devletin güçten düştüğü ve dış müdahalelerin zirveye çıktığı zamanlarda biraz da eli kolu bağlı olması hasebiyle kaçak yapıların yıkılması yerine kayıt altına alınması, vergiye tâbi tutulması söz konusu olmuştur. Bu sebeple kaçak inşa ve tamirler için de Tanzimat dönemi ile başlayan süreci bir kırılma noktası olarak zikretmek herhalde yanlış olmayacaktır.

Netice itibariyle gerek izinli gerekse de izinsiz yapılan mabet ve mektepler için Tanzimat döneminin bir dönüm noktası olduğu aşikârdır. Bu durumu tek başına devletin din ve vicdan hürriyeti kapsamında sağladığı özgürlükler ile izah edemeyiz. Avrupalı devletlerin gayrimüslimleri Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmasını ve yine buna paralel olarak yürütülen misyonerlik faaliyetlerini bu bağlamda dikkate almak gerekmektedir. Bunun doğal bir sonucu ve devletin güçten düşmesiyle doğru orantılı olarak mabet ve mektep inşa ve tamirinin devletin kontrolünden çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A..d. (*Sadaret Defterleri*): 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 60, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269.

BOA. A. DVN.MHM.d. (*Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümayûn Mühimme Kalemi Defterleri*). Defter No: 6, Hüküm No: 282, Tarih: 24 Rebî'û'l-Evvel 972/30 Ekim 1564.

BOA. İ.AZN. (*İrade Adliye ve Mezâhib*), Dosya No: 61, Gömlek No: 10, Tarih: 26 Muharrem 1323/23 Mart 1905.

BOA, İ..MMS. (*İrade Meclis-i Mahsus*) Dosya no:117, Gömlek no: 5, Tarih: 4 Ra. 1332/31 Ocak 1914.

BOA. A.DVNS.KLS.d. (*Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümayûn Gayrimüslimler Kalemi Kilise Defterleri.*, No: 3. Tarih: 1304-1317/1887-1900.

BOA. A.DVNS.KLS.d. (*Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümayûn Gayrimüslimler Kalemi Kilise Defterleri*). No: 3. Tarih: 1304-1317/1887-1900, s. 203.

BOA. A.DVNS.KLS.d. (*Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümayûn Gayrimüslimler Kalemi Kilise Defterleri*). No: 3. Tarih: 1304-1317/1887-1900, s. 106.

BOA. A.DVNS.KLS.d. (*Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümayûn Gayrimüslimler Kalemi Kilise Defterleri*). No: 1. Tarih: 1286/1869, S. 12-13.

BOA. A.DVNS.KLS.d. (*Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümayûn Gayrimüslimler Kalemi Kilise Defterleri*). No: 4. Tarih: 1322/1905, S. 186.

BOA. A.DVNS.KLS.d. (*Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümayûn Gayrimüslimler Kalemi Kilise Defterleri*). No: 3. Tarih: 1304-1317/1887-1900, S. 260.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Adıyeke, N. (1999). "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlı IV*, 255-260.
- Akyılmaz, G. (2003). "Osmanlı Devleti'nde Zimmîlerin Siyâsî ve İdari Hakları ve Tanzimat ve İslahat Fermanlarının Getirdiği Yenilikler", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Ed: İdris Bal-Mustafa Cufalı, 1. Baskı, Nobel Yayınları.
- Akyılmaz, G. (2014). "Osmanlı Hukuku'ndaki Düzenlemeler Çerçevesinde Yabancı Ülke Vatandaşlığına Geçen Ermenilerin Gayrimenkullerinin Hukuki Statüsü", *Yeni Türkiye*, 60, 1-43.
- Aydın, M. A. (2010). *Türk Hukuk Tarihi*, 8. Baskı, Beta Yayınları.
- Babinger, F. (1987). *Mehmed the Conqueror and His Time*, Ed: By. WC. Hickman, Translated from the German by Ralph Manheim, Princeton University. <https://doi.org/10.3138/cjh.13.2.267>
- Bozkurt, G. (1987). "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüsü", *9 Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi, Kudret Ayiter'e Armağan*, C. 3, S. 1-4, ss. 115-155.
- Bozkurt, G. (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyâsî Belgelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ceyhan, M. (2020). *Bir Ada İki Millet Midilli Tarihinden Bir Kesit (H. 1249-1253 Tarihli Şer'iyeye Sicil Defteri Işığında)*. Libra Yayınları.
- Cin, H. & AKYILMAZ, G. (2013). *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı. Sayram Yayınları.
- Düzenli, P. (2015). *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar*. Klasik Yayınları.
- Ekinci, E. Buğr. (2004). *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. Arı Sanat Yayınları.
- Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*. Turhan Kitabevi.
- Fayda, M. (2013). "Zimmî", *DİA*, C. 44, 428-434.
- Karataş, A. İ. (2009). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı –Bursa Örneği-*. Gökkubbe Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2012). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, 3. Baskı. Klasik Yayınları.
- Özel, A. (1996). "Gayri Müslim", *DİA*, C. 13, 418-427.
- Özel, A. (2006). "Müste'men", *DİA*, C. 32, 140-143.
- Satış, İ & Ceyhan, M. (2014). "Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri", *Belgeler*, C. 33, S. 37, 21-51.
- Şemseddin Sâmî. (2013). *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları.
- Yaman, A. (2013). "Zimmî", *DİA*, C. 44, 434-438.

EK: Tanzimat dönemi sonrasında yapılan kaçak yapının ruhsat altına alınması dair bir örnek: Haleb Vilâyeti'ne bağlı Ayıntab Kazası'nda Amerikalıların Protestan Cemaati'ne ait ve mîrî arazi üzerine kaçak olarak yaptığı “*Merkezi Türkiye Koleji*” ve ona bağlı sair müesseselerinin ruhsat altına alınması safahatı. [Kaynak: BOA, *İ..MMS*. Dosya no:117, Gömlek no: 5, Tarih: 4 Ra. 1332]

Şûrâ-yı Devlet
Mülkiye ve Ma'ârif
'aded
1136

Ayıntab'da kâin Amerikan Koleji'nin ebniye-i hâzırasına 'ilâveten şimdilik mekteb hâlinde kullanılıb ilerüde kütübhâne ve müze olmak üzere isti'mâl idilecek olan ve inşâsına ruhsat istid'â olunan binâ hakkında Dîvân-ı Hümâyûn'dan yazılan müzekkire ve Bâb-ı 'Âlî hukûk müşâvirliğince tanzîm kılınan mütâla'anâme ile evrâk-ı müteferri'anın leffen takdîm kılındığı beyânıyla îfâ-yı muktezâsını mutazammın Hâriciye Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 19 Kânûn-ı Evvel sene 328 târihli ve bin dört yüz yirmi iki numerolu tezkiresi melfûfatı âhîren Dîvân-ı Hümâyûn'dan yazılan derkenâr ile mülkiye ve ma'ârif dâiresinde kırâ'at olundu.

Haleb Vilâyeti'nin 9 Teşrîn-i Evvel sense 329 târihli muharrerâtında Ayıntab'da Amerikan mü'essesâtı olmak üzere Protestan Cemâ'atine 'âid iki mekteb olub bunlardan biri “*Merkezi Türkiye Koleji*” nâmıyla ma'rûf ve şehrin hâricinde kâin ve zükûra mahsûs rüşdi ve i'dâdî derecesinde leylî ve nehârî ve diğeri Amerikan Hastahanesi civârında ve inâsa mahsûs rüşdi derecesinde kezâlik leylî ve nehârî olub zükûra mahsûs olanı bin iki yüz yetmiş sekiz ve inâs mektebi dahî bin iki yüz doksan üç târihlerinde açılmış ve her ikisi tasdîke iktirân iderek ruhsatnâme-yi hâiz bulunmuş olduğu ve bunlardan mâ'adâ yine Protestan Cemâ'ati'ne mahsûs Amerikan mü'essesâtının Alaybeyi Câddesi'nde bin sekiz yüz yetmiş dokuz târihinde mü'essis bir ibtidâî kilise mektebi ve şehir civârında Mardin Tepesi'nde bin sekiz yüz doksan altı târihinde açılan bir de eytâmhâne bulunduğu ve bunların küşâdına bin dokuz yüz yedi târihinde irâde-i seniyye müte'allik buyurularak ruhsatnâmelerinin sefârethânede mevcûd idüğü ve kolej ittihâz olunmuş olan mahallin Amerikalı Meterkolir nâmına seksen altı bin gurus kıymetle yalnız emlakca mukayyed ve Hallik Baba Câddesi'nde ma'lûm'ül-hudûd dört bin zirâ' mi'mârî mikdârında olub üzerine hastahâne inşâ kılınmış olan 'arsa Amerikalı Mister Ademisi ve Mister Filor nâmına iki bin gurus bedel ile tapuca muharrer olub bedel-i 'öşre ve mukâta'aya tâbî' tutulmadığı gibi bunlardan şimdiye kadar bir güne tekâlif-i emîriyye ve belediye alınmadığı ve mü'essesât-ı mezkûre dâhilinde evvelce yapılmış olan on altışar zirâ'-i 'atîk tûl ve 'arzında müdirin ikâmetine ve yine on iki zirâ' tûl ve on dokuz zirâ' ittisâlinde Doktor Şirlin ve kezâlik tûlen ve 'arzen on üçer zirâ' mi'mârî eb'âdında mu'allimlerin ikâmetlerine mahsûs mahaller ile yine tûlen otuz iki ve 'arzen on yedi ve yine tûlen on altı ve 'arzen on yedi zirâ' mi'mârî cesâmetde iki bâb mekteb binâsı mevcûd olub bu kere 'ilâveten inşâsı istid'â olunan binânın tûlen yirmi yedi ve 'arzen on sekiz ve irtifâ'en on üç zirâ' mi'mârî eb'âdında bir kütübhâne ve 'aynı eb'âdda yirmi sekiz ve bir kapuyu müştemil fevkânî bir de müzeden ibâret olduğu ve mezkûr kolejin 'arsası 'arâzi-i emîriyyeden ve Amerikalı Doktor Kumanyaber nâmına tapuya merbût olub henüz tashîh-i kayd mu'amelesi icrâ idildiği ve istişâre odasının mutâla'anâmesine müsteniden virilen ta'limât mücebine Ayıntab kâimmakamlığı cânibinden sâhib-i mürâca'âtın evvelâ tashîh-i kayd mu'amelesinin icrâsı istid'âsının bulunmasının ve 'ilâveten yapılacak ebniyeye de usûlen tahsisi muktezî mukâta'a ya bedel 'öşr ile berâber be-'umûm tekâlif-i emîriyye ve belediyeye teb'iyet-i ta'ahhüd idilmek şartıyla müsâ'ade olunacağına tahrîren müsted'iyye tebliğ olunması üzerine kolej müdiri tarafından tashîh-i kayd mu'amelesi istid'â kılındığı ve mü'essesât-ı mebhûs 'inhâdan bedel-i 'öşr ve mukâta'a nâmıyla bir şey alınmayub ancak üç yüz yirmi üç senesi gâyesine kadar virgüsü tamâmen istifâ edilerek târih-i mezbûrdan sonraki senelere 'âid virgünün bakayâ kalmış olduğu ve 'ilâve olunacak ebniyenin üç yüz yirmi sekiz senesi Teşrîn-i Evvelinin evâsıtında hitâm bulduğu iş'âr idilmiştir.

Husûs-ı mezkûr der-dest-i müzâkere iken Ma'ârif-i 'Umûmiyye Nezâreti'nin Dîvân-ı Hümâyûn'a derkenârıyla kezâlik havâle buyurulan 28 Teşrîn-i Evvel sene 328 târihli tezkiresinde ruhsat-ı resmîyeye merbût rüşdî ve i'dâdî sınıflarını muhtevî olan mârru'z-zıkr koleje sunûd-ı 'aliyye dersleri 'ilâvesi istid'â idilmesi üzerine icrâ kılınan tahkîkât netîcesinde mektebin 'âlî dereceye kalb ve tahvilinde mahzûr olmadığı Ayıntab Meclis İdâresi ifâdesine 'atfen Haleb Vilâyeti'nden alınan tahrîrâtda beyân idilmiş ise de taleb olunan ruhsatnâme i'tâ idilmesi için 'âlî kısmın imtihân-ı 'umûmîlerine nezâretce hey'et-i muhayyere gönderilmek ve ikmâl-i tahsîl idcek olanlara virilecek şehâdetnâmeler hükûmet nâmına yine nezâretce tassdîk idilmek muktezî olacağına binâen keyfiyetin îcâb idenlere tebliği ile netîcesinin inbâsı hakkında sıbk iden iş'âra

cevâben vilâyet-i müşârun ileyhâdan bu kere vârid olan tahrîrâtta dermiyân olunan şerâitin kabûl idildiği hakkında mekteb-i mezkûr müdiriyetinden Haleb Amerika Konsolatosu vesâletiyle muvâfıkname i'tâ idilmiş ve bir mü'essesesi-ecnebiye olan bu mektebin ma'dencilik ve hukûk ve mühendislik ve mu'allimlik ve ticâret ve zirâ'at gibi 'âlî kısımları hâvî olması hasebiyle keyfiyetin irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhiye iktizâ-yı lâzımeden oldığından bahs ile istîzân-ı mu'âmele olunmuştur.

Dîvân-ı Hümâyûn'un enfû'l-'arz müzekkire ve der-kenârlarında Amerika mü'essesâtı esâmisini hâvî defter-i mu'addilde Ayıntab'da Amerikalı misyonerlere 'âid "Kolej Dola Türki Santral, inâs mektebi üç bâb mekteb-i ibtidâî, hastahâne, mesâkin, eytâmhâne" munderic olub bu kere 'ilâveten ba'zı ebniye vücûda getirilmiş olan Amerika Koleji'nin mezkûr defter-i mu'addildeki "Kolej Dola Türki Santral" olduğu vilâyetin iş'âr-ı meşrûhuyla dahi te'yid idildiğine mü'essesât-ı musaddaka hâricinde yeniden vücûda getirilecek tevsi'ât ve 'ilâvâtın virgü ve sâir bi'l-cümle tekâlif-i emîriyye ve belediye ile mükellef tutulması karar-ı âhîr iktizâsından olmağla berâber şimdiye kadar nasılsa tekâlif-i emîriyye ve belediye ile mükellef tutulduğu iş'âr-ı vilâyetden müstebân olan mü'essesât-ı mezkûreden bunlara müte'allik i'tilâfnâme târihine kadar terâküm virgününün tahsiliyle o târihden i'tibâren 'arsaları için karar-ı mahsûsa tevfiikan icâre-i zemîn tahsis ve terâkümünün de tahsili emsâli hakkında cârî usûl icâbından bulunduğuna binâen Amerikalı Doktor Kumanyaber nâmına tapuya merbût arâzi-i emîriyyeden olan kolej 'arsası kıymet-i muhammenesinden binde otuz para takdîr idilecek bedel-i 'öşr on misline bi'l-iblag icâre-i zemîne rabt ve i'tilâfnâme târihine kadar terâküm virgüsü ve o târihden i'tibâren mezkûr icâre-i zemînin terâkümü istîfâ olunmuş ve 'ilâveten yapılmış olan ebniye dahî virgü ve tekâlif-i sîre ile mükellef tutulmak üzere ber-mûcib-i istîzân ifâ-yı mu'âmele olunması ityân idilmiştir.

İcâbı lede't-te'emmül Amerika Sefâreti'nden i'tâ kılınan cedvel-i mu'addilde munderic mü'essesât hakkında tedkîkât-ı lâzime ifâsıyla bunların sırf Amerikalılara 'âidiyeti tebeyyün idenlerin tashîh-i kuyûdu için 'ale'l-usûl irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî istihsâli zımında mazbatalarının peyderpey irsâli Şûrâ-yı Devlet'e vârid olan 24 Mart sene 325 târihli tezkire-i sâmiyede emr ü iş'âr buyurulmuş olub ancak mâliye ve nâfi'a dâiresince bu işe müte'allik olan kısım bi't-tefrîk husûs-ı mezbûra mütedâir Dâhiliyye Nezâreti'nin tezkire-i muhavvele ve evrâk-ı müteferri'ası ile tedkîk ve mütâla'a ve mahalliyle muhâbere olunarak neticesinde cereyân iden müzâkerâtı hâvî takdîm kılınan 13 Haziran Sene 326 târihli mazbatada Ayıntab'da kâin kolej ve kızlar mektebi ile hastahâne ve Mardin Eytâmhânesi ve misyonerlerin ikâmetgâhları ve üç ibtidâî mektebi mü'essesât-ı resmîyeden olarak kabûl ve tasdîk idilmekle berâber 'arsaları da bedelât-ı 'öşriyye tab idilmiş olduğu cihetle emlak virgüsünden mu'âfiyeti tabî'î olduğu ve misyoner ikâmet iden hâneler 'akâr hâlinde kullanıldığı hâlde virgü ve tekâlif-i sâire ile mükellef tutulması icâb ideceği dermiyân kılınmış ve halbuki bedel-i 'öşrün usûl ve karar-ı mahsûsuna tevfiiki ve enfû'l-beyân tezkire-i sâmiye mücebince tasdîk-i mevcûdiyeti ve tashîh kayıtlarına irâde-i seniyye-i pâdişâhî istihsâli ve Amerika Sefâreti ile Hükûmet-i Seniyye meyânında mün'akid i'tilâfnâme târihine kadar müterâkim virgününün istîfâsı lâzım geleceği tasrîh idilmek iktizâ iderken bu cihetler her nasılsa meskûtun-'anh bırakılmış olmasına ve bu def'a mezkûr koleje 'ilâve idilmiş olan ebniyenin usûl ve mukarrerât-ı âhireye tevfiikan virgü ve tekâlif-i sâire ile mükellef tutulması muktezî bulunmasına nazaran Dîvân-ı Hümâyûn'un zikr olunan müzekkire der-kenârlarında dahî gösterildiği veçle Amerikalı Doktor Komanyaber nâmına arâzi-i emîriyyeden olarak tapuya merbût olan işbu kolej 'arsası kıymet-i muhammenesinden binde otuz para hesabıyla takdîr idilecek bedel-i 'öşr on misline bi'l-iblag icâre-i zemîne rabt ve i'tilâfnâme târihine kadar terâküm virgüsü ve o târihden i'tibâren icâre-i zemînin terâkümü istîfâ olunmuş ve 'ilâveten yapılmış olan ebniye dahî virgü ve tekâlif-i sâire ile mükellef tutulmak üzere zikr olunan mü'essesâtın ve yeni inşâ idilen ebniyenin tasdîk-i mevcûdiyetleriyle usûl ve emsâline tevfiikan tashîh-ı kaydın ve Ma'ârif Nezâreti'nin iş'ârı mücebince orada bir kısm-ı 'âlî küşâdına bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-müte'allik buyurulduğu takdirde ifâ-yı muktezâsının Haleb Vilâyeti'ne tebliğinin Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi ve Mâliye ve Ma'ârif-i 'Umûmiye ve Hâriciye Nezâretlerine ve Dîvân-ı Hümâyûn'a ma'lûmât i'tâsı tezekkür kılındı ol bâbda emr u fermân hazret-i men-lehül-emrindir.

Fî 23 Zi'l-hicce sene 331 ve fî 10 Teşrîn-i Evvel sene 329.

-A'zâdan (mühür)

-A'zâdan (mühür)

-A'zâdan (mühür)

-A'zâdan Reşad Bey, hîn-i tecemmü'de bulunamadı

-Mülkiye ve Ma'ârif Dâiresi Re'is-i Sânisî (mühür)

-A'zâdan (mühür)

Meclis-i Vükelâya

Ma'ârif-i 'Umûmiye Nezâreti**Tedrisât-ı 'Âliyye Dâiresi Müdiriyeti****1. Şu'be****1835 Husûsî Numerosu****169161'UmûmîNumerosu****Hülâsası**Türkiye Amerikan Koleji Hakkında

.....

Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-Penâhiye

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki

'Ayıntab'daki "Merkezî Türkiye Koleji" ile mü'essesât-ı sâirenin Amerikalılar nâmına tashîh kaydıyla tasdik-i mevcûdiyetlerine ve mezkûr koleje ma'dencilik, hukûk, mühendislik, mu'allimlik, ticâret ve zirâ'at gibi sunûf-ı 'âliye dersleri 'ilâvesine dâir Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâiresi'nden takdîm kılınub Meclis-i Vükelâ'da mütâlâ'a olunan mazbata üzerine ba'dehû mu'âmele-i mukteziye ifâ olunmak üzere evvel emirde sunûf-ı 'âliyye dersleri 'ilâvesi keyfiyetinin yeniden tedkîki şerefvârid olan 3 Kânûn-ı Evvel sene 329 târih ve ikiyüz yirmi dört numarolu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhilerinde emr ve iş'âr buyurulmuşdur. İşbu sunûf-ı 'âliyenin küşâdında bir mahzûr olmadığı hakkındaki tahkîkât ve iş'ârât-ı mahalliye üzerine imtihânlarına hey'et-i mümeyyeze gönderilmek ve şehâdetnâmeleri hükûmetce tasdik idilmek şartıyla küşâdlarına ruhsat i'tâsı makâm-ı çâkerice bi't-tensib 24 Teşrin-i Sâni 328 târihinde makâm-ı sâmi-i sadâret-penâhilerine iş'âr-ı keyfiyet olunduğı dosyasının tedkikinden anlaşılmiş ise de esâsen sunûf-ı mezkûre imtihânlarına hey'et-i mümeyyeze i'zâmî te'mîn-i maksada kâfi olamayacağından bu cihetden sarf-ı nazarla sunûf-ı mezkûrede ikmâl-i tahsil idecek olanlar şehâdetnâmelerinin hükûmetce tasdiki için mürâca'atları hâlinde mezkûr şehâdetnâmeler şu'be-i tahsile 'âid ise mü'essesât-ı resmiye-i hükûmetde o şu'be-i tahsil hakkında cârî olan usûle tevfikan imtihâna tâb'î tutulmaları isbât-ı ehliyet eyledikleri takdîrde şehâdetnâmelerinin tasdik idilmesi sûretiyle işbu durûs-ı 'âliyenin 'ilâvesinde bir be'is görülmemiş ise de ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 15 Safer sene 332 ve fi 31 Kânûn-ı Evvel sene 329

Ma'ârif-i 'Umûmiye Nâzırı

(imza)

Bâb-ı 'Âf**Meclis-i Mahsûs****3157**

Haleb Vilâyeti'nde 'Ayıntab Kasabası'nda kâin ve arâzi-i emiriyeden olan 'arsası müste'âren Amerikalı Doktor Komanyaber nâmına mukayyed "Merkezî Türkiye Koleji" nâmıyla ma'rûf ve zükûr talebeye mahsûs bir bâb mekteb ile bir de inâs mektebi ve hastahâne ve Mardin eytâmhânesi ve misyonerler ikâmetgâhları ile üç ibtidâî mektebinin ve bi'l-âhere 'ilâve idilmiş olan kütübhâne ve müzenin tasdik-i mevcûdiyeleri ve sâlifü'z-zikr koleje ma'dencilik, hukûk, mühendislik, mu'allimlik, ticâret ve zirâ'at gibi sunûf-ı 'âliye dersleri 'ilâvesine müsâ'ade i'tâsı istid'â olunduğma dâir hâriciye nezâretinin tezkire-i muhavvelesi üzerine Şûrâ-yı Devlet mülkiye ve ma'ârif dâiresinden kaleme alınan mazbata bu bâbda bi'l-muhâbere Ma'ârif Nezâreti'nden vârid olan tezkire ile meclis-i 'âcizânemize lede'l-kırâ'ata zikr olunan kolejin sunûf-ı 'âliyyesinde ikmâl-i tahsîl ideceklerin şehâdetnâmelerinin hükûmetce tasdik-i için mürâca'atları hâlinde şehâdetnâmeler hangi şu'be-i tahsîle 'âid ise mü'essesât-ı resmîye-i hükûmetde o şu'be-i tahsîl hakkında cârî olan usûle tevfikân imtîhâna tâbî' tutulmaları ve isbât-ı ehliyet eyledikleri takdîrde şehâdetnâmeleri tasdik idilmek üzere mü'essesât-ı mezkûrenin tasdik-i mevcûdiyeleri bi't-tasvîb sâlifü'l-beyân mazbata ve tezkire bu bâbda kaleme alınan irâde-i seniyye lâyhâsıyla ma'ân 'arz ve takdîm kılınmağla kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 1 Rebî'u'l-evvel sene 332 ve fî 15 Kânûn-ı Sâni sene 329.

- 'Adliye Nâzırı (imza)
- Şûrâ-yı Devlet Reisi (imza)
- Dâhiliye Nâzırı (imza)
- Harbiye Nâzırı (imza)
- Bahriye Nâzırı (imza)
- Şeyhülislâm (imza)
- Sadrazam ve Hâriciye Nâzırı (imza)
- Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı (imza)
- Evkâf-ı Hümâyûn (imza)
- Ma'ârif Nezâreti (imza)
- Ticâret ve Zirâ'at Nâzırı (imza)
- Nâfi'a Nâzırı Vekîli (imza)
- Mâliye Nâzırı (imza)

Bâb-ı ‘Âlî
Dâire-i Sadâret
Meclis-i Vükelâ ve Ma‘rûzât
Kalemi
3157
İrâde-i Seniyye

Haleb Vilâyeti'nde ‘Ayıntab Kasabası'nda ‘arsası arâzi-i emiriyeden olub müste‘âren Amerikalı Doktor Komanyaber nâmına mukayyed ve biri rüşdî ve i‘dâdî derecesinde leyli ve nehârî talebe-i zükûra mahsûs “Merkezî Türkiye Koleji” nâmıyla ma‘rûf ve diğeri rüşdî derecesinde leyli ve nehârî inâsa mahsûs iki bâb mekteb ile kezâlik Protestan Cemâ‘atine mahsûs ibtidâî kilise mektebinin ve şehir civârında Mardin Tepesi'ndeki eytâmhânenin ve Hâlik Baba Câddesi'nde inşâ kılınmış olan hastanenin ve misyoner ikâmetine mahaller ile diğeri iki bâb ibtidâî mektebin ‘arsaları kıymet-i muhammenesinden binde otuz para hesabıyla takdir idilecek bedel-i ‘öşr on misline bi'l-ıblâğ icâre-i zemîn tahsis kılınmak ve î’tilâfnâme târihine kadar müterâkim virgüsü ve o târihten i‘tibâren icâre-i zemînin müterâkimi istifâ olunmuş ve ‘ilâveten yapılmış olan kütübhâne ve mahzen virgü ve tekâlif-i sâire ile mükellef tutulmak ve zikr olunan kolejin ma‘dencilik, hukûk, mühendislik, mu‘allimlik, ticâret ve zirâ‘at gibi dersler ‘ilâvesi istid‘â olunan sunûf-ı ‘âliyesinde ikmâl-i tahsîl ideceklerin şehâdetnâmelerinin hükümetce tasdîki için mürâca‘at eyledikleri hâlde şehâdetnâmeler hangi şu‘be-i tahsile ‘âid ise mü‘essesât-ı resmiye-i hükümet de o şu‘be-i tahsîl hakkında câri olan usûle tevfiân imtihâna tâbi‘ tutulmaları ve isbât-ı ehliyet eyledikleri takdirde şehâdetnâmeleri tasdîk idilmek üzere tasdîk-i mevcûdiyetleri ile Amerika mü‘essesâtı nâmına tashîh-i kaydları Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ karârlarıyla tensîb idilmiştir.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Hâriciye ve Mâliye ve Ma‘ârif Nâzırları me‘mûrdur.

Fî 4 Rebî‘u'l-evvel sene 1332 ve fi 18 Kânûn-ı Sâni sene 1329.

- ‘Adliye Nâzırı (imza)
- Şûrâ-yı Devlet Reisi (imza)
- Dâhiliye Nâzırı (imza)
- Harbiye Nâzırı (imza)
- Bahriye Nâzırı (imza)
- Şeyhülislâm (imza)
- Sadrazam ve Hâriciye Nâzırı (imza)
- Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı (imza)
- Evkâf-ı Hümayûn (imza)
- Ma‘ârif Nezâreti (imza)
- Ticâret ve Zirâ‘at Nâzırı (imza)
- Nâfi‘a Nâzırı Vekîli (imza)
- Mâliye Nâzırı (imza)